

MAQOLLARNING BADIY NUQTAYI NAZARDAN O‘RGANILISHI

I. Bayonkhanova ¹

Annotatsiya:

Maqolalar xalq og‘zaki ijodining noyob namunasi bo‘lib, har bir millatning madaniy va adabiy boyligini aks ettiradi. Ushbu maqola o‘zbek maqollarining badiiy va folkloristik nuqtayi nazardan o‘rganilishiga bag‘ishlangan. Xususan, xalqning donishmandlik, axloqiy me‘yor va qadriyatlarini aks ettiruvchi maqollarning tarixi, tasnifi va ilmiy tadqiqotlar asosida yoritilgan. Tadqiqotda o‘zbek maqollari tarixida Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘atit turk” asaridagi o‘rni alohida ta’kidlanadi. Shuningdek, xalq maqollari mavzuli tasnifning zamonaviy yondashuvlari, ilmiy tadqiqotlarning xulosalari ham yoritilgan. Maqolalar xalq hayotiy tajribasini, dunyoqarashini va milliy madaniyatini to‘laqonli aks ettiradi.

Kalit so‘zlar: maqolalar, xalq og‘zaki ijodi, o‘zbek xalq maqollari, folkloristik tadqiqotlar, madaniy qadriyatlar, Mahmud Qoshg‘ariy, badiiy tahlil, milliy madaniyat, etnografiya, donishmandlik.

doi: <https://doi.org/10.2024/k69hsg44>

Maqollar – bu xalqning donoligini, millatning ruhini, uning madaniyatini ko‘rsatadigan xalq og‘zaki ijodining gavharidir. Maqollarni, xususan, xalq ijodiyotini o‘rganish, tadqiq qilish bugungi kunda juda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu “gavhar” nafaqat tilshunoslar, balki boshqa turli soha vakillarini ham qiziqtirib qo‘ygan: etnograflar, madaniyatshunoslar, folklorshunoslar, adabiyotshunoslar, tilshunoslar, psixologlar, faylasuflar va boshqalar.

Maqollar – bu xalq tajribasi, uning nafasi, yig‘isi, shodligi va sevinchi, qayg‘usi va ovunchi, bu xalq haqiqati, uni to‘g‘ri yo‘lga eltuvchi mayoqdir. “Xalq asrlar mobaynida to‘plagan hayotiy tajribasini turli vositalar yordamida kelajak avlodlarga meros qilib qoldiradi. Maqollar ana shunday bebaho meros namunasi hisoblanadi. Ular zamonlarosha xalq donishmandligining muhim manbai sifatida, og‘izdan – og‘izga o‘tib, sayqallanib kelgan. Maqollar xalq og‘zaki ijodining boshqa janrlari singari har bir xalqning milliy adabiy va madaniy boyligi hisoblanadi. Ular xalqning milliy – madaniy xususiyatlari va uning qirralarini, dunyoqarashi, axloqiy me‘yor va prinsiplarini, millatning ruhiy holatini to‘liq ifodalaydi”. O‘zbek maqollarining o‘rganilish tarixi: o‘zbek xalq durdonalarini, o‘zbek xalq ijodining ommaviy janrlaridan biri bo‘lgan maqollarni to‘plash va o‘rganish tarixi ham, ulardan yozuvchi va olimlarning o‘z asarlarida foydalanishi ham uzoq davrlarga borib taqaladi. Xususan, XI asrning buyuk olimi M. Koshg‘ariy o‘zining “Devonu lug‘atit turk” asarida turk tili oilasiga kiruvchi xalqlarning maqollaridan keng foydalangan.

¹ Bayonkhanova Iroda Furkatovna, katta o‘qituvchisi, Koreys filologiyasi kafedra mudiri, SamDChTI

Bu asar yolg'iz o'sha davr tilidagi so'zlarni izohlovchi kitobgina emas, balki shu vaqtda butun O'rta Osiyo doirasida, ya'ni, Yuqori Chindan tortib Movorounnahr, Xorazm, Farg'ona, Buxoroga qadar cho'zilgan keng va katta hududda yashagan urug', qabila, xalqlar, ularning tillari, o'sha davr xalq og'zaki ijodiy maqollari to'g'risida ham ma'lumot beruvchi noyob filologik asardir. Demak, bu qimmatli ilmiy va nodir asar xalq og'zaki ijodining butun yutuqlarini o'zida mujassamlashtirgan, ayniqsa, xalq maqollarini o'rganuvchi ilmiy fikrlarni sharhlashda xalq maqollariga katta e'tibor bergan, birinchi marta xalq maqollarini yig'uvchi asar hamdir. Bu haqida M. Koshg'ariyning o'zi shunday yozadi: "Men bu kitobni maxsus alifbo tartibida hikmatli so'zlar, sahlar, maqollar, qo'shiqlar, rajaz va nasr deb atalgan adabiy parchalar bilan bezadim"¹. Demak, o'zbek xalq maqollarini to'plash va o'rganish XI asrda Mahmud Koshg'ariy tomonidan boshlab berilgan. Uning "Devoni lug'otit turk" asarida 275 ta maqol keltirib o'tilgan.

Olimlar qadimgi shohlardan Abbos Safoviyning amri bilan maqol va matallarimiz bir joyga jamlangani haqida ma'lumot beradilar. Afsuski, bu majmua bugungi kungacha yetib kelmagan. Bu o'rinda adabiyotimiz tarixida maqollar asosida yaratilgan asarlar ham mavjudligini ta'kidlab o'tamiz. Masalan, Muhammad Sharif Gulxaniyning «Zarbulmasal» asari tarkibida 300 dan ortiq o'zbek xalq maqollari bor. Yoki, Sulaymonqul Rojiy o'zining «Zarbulmasal» asarida 400 dan ortiq maqolni she'riy vaznga solganligi ham e'tiborga loyiq hodisadir.

Xalq maqollarini ilm obyektini sifatida o'rganish va to'plash XX asr boshlariga to'g'ri keladi. O'zbek xalq maqollarini to'plash va nashr qilishda missioner N.G.Ostroumovning xizmati katta.

Bir necha o'zbek olimlari tomonidan maqollarni tahlil qilishga e'tibor qaratilgan. Sh.Shorahmedov, X.Sharafiddinov va X.Abdurahmonovning maqollarning til xususiyatini yorituvchi tadqiqoti yuzaga keldi. Maqollarning yangi nashrlari bilan shug'ullangan tadqiqotchilar sifatida B.Sarimsoqov, K.Imomov, va X.Abdurahmonovlarning ishlari ham diqqatga loyiq

B.A.Soatov² o'zbek xalq maqollarining janr xususiyatlari va she'riy xususiyatlarini aniqlagan. X. Sharafiddinova o'zbek xalq maqollarining tuzilishidagi qofiya va uning funksional-uslubiy xususiyatlariga e'tibor qaratgan. I. Begmurotov, R. A. Latipova, E. V. Ivanovalarning ilmiy

tadqiqotlarida folklor aloqalari, jumladan maqol va matallar qiyosiy planda ko'rib chiqilgan. Rus maqollari V.D. Chernelevaning tadqiqotida qiyosiy aspektida o'rganilgan.

Xalq tajribasi ma'naviy qadriyatlarining yaratilishida favqulodda muhim rol o'ynaydi. "Insonlarda xotiralar tufayli tajriba paydo bo'ladi: ayni bir narsa, predmet haqidagi bir qator xotira, nihoyat, bir tajriba ahamiyatiga ega. Tajriba esa fan va san'at bilan deyarli bir xildir. Fan va san'at, gapga esa insonlar tajriba tufayli erishadilar. Chunki, V.Pol aytganidek, tajriba san'atni yaratgan va to'g'ri aytgan, tajribasizlik – hodisa"³

N. Barlining tasdig'iga ko'ra, "maqolni unga o'xshagan boshqa turdosh shakllar bilan munosabat kompleksidan alohida ko'rib chiqish mumkin emas"⁴. Har bir xalqning maqollar zaxirasi o'ziga xosdir. O'zbek xalq maqollari o'zbek xalqi

¹ Koshg'ariy M. "Devonu lug'atit turk" iTom. -Toshkent: 1960-yil, 44-45-bet.

² Soatov B.A. O'zbek xalq maqollarining janr va she'riy xususiyatlari.-T.: 1990, 53-bet.

³ Аристотель. Метафизика. -Л.: 1999. 6-с.

⁴ Барли Н. Структурный подход к пословице. -М.: 1984, 13-с.

donishmandligining hosilasi hisoblanadi. O‘zbek maqollari tasnifi masalasi bugungi kunda o‘z yechimini kutayotgan mavzu hisoblanadi. Ikki jildlik “O‘zbek xalq maqollari”¹ akademik to‘plamida maqollar alifbo tartibida berilgan. “Alfavitli tasnif” to‘plamda “Balandparvoz so‘zlar”² deb qabul qilingan. Tuzuvchilar Sh.Shomaqsudov va Sh.Shoraxmedovlar o‘zlarining “Ma‘nolar maxzani”³ to‘plamida ham maqollarni alifbo tartibida joylashtirganlar. To‘plam 20 ming maqolni o‘z ichiga oladi. Unda maqollarning etimologiyasi va muqobillari keltirilgan.

Boshqa to‘plamlarda, asosan, maqollarning predmetli-mavzuli tasnifidan foydalanilgan. Masalan, “O‘zbek xalq maqollari” to‘plamida 30 predmetli mavzu guruhi taqdim etilgan:

- 1) Vatan va vatanparvarlik haqida;
- 2) mehnat va mehnatsevarlik haqida;
- 3) kollektivizm;
- 4) do‘stlik va kelishmovchilik haqida;
- 5) fan va san‘at haqida;
- 6) donolik va johillik haqida;
- 7) mardlik va insoniylik haqida;
- 8) jasorat va qo‘rqoqlik haqida;
- 9) hushyorlik va ehtiyotkorlik haqida;
- 10) oila va yaqinlar haqida;
- 11) sevgi va sadoqat haqida;
- 12) kattalarni e‘zoz qilish haqida;
- 13) kamtarinlik va tarbiya haqida;
- 14) qadr-qimmat haqida;
- 15) mehmon va mehmondorchilik haqida;
- 16) yaxshi so‘z va ezgulik haqida;
- 17) rostgo‘ylik va samimiylik haqida;
- 18) ehtiyotkorlik va uquvsizlik haqida;
- 19) tejamkorlik haqida;
- 20) sabr qanoat, matonat haqida;
- 21) sofflik, poklik haqida;
- 22) ishonch va umidsizlik haqida;
- 23) maqtanchoqlik va kibr haqida;
- 24) ochko‘zlik haqida;
- 25) hayvonot haqida;
- 26) nasihat haqida;
- 27) majoziy maqollar;
- 28) pand-nasihat moqollari;
- 29) kambag‘allik va muhtojlik: tarixiy o‘tmish haqidagi maqollar;
- 30) haqsizlikka qarshi yo‘naltirilgan maqollar;

Ko‘rib o‘tganimizdek, maqollar bir necha mavzuga bag‘ishlangan bo‘lib, yaxshilikni ifodalovchi maqollar ham keltirib o‘tilgan. Ota-bobolarimizning “Yaxshilik qil, suvga sol, baliq bilur; baliq bilmasa Xoliq bilur”, “O‘ng qo‘ling bersin,

¹ O‘zbek xalq maqollari.-Toshkent: 1987, 27-30-bet.

² Sarimsoqov B. “Balandparvoz so‘zlar”. –Toshkent: 1986.

³ Shomaqsudov SH. , Shoraxmedov SH. Ma‘nolar maxzani. 2001

chap qo‘ling bilmasin” kabi fikrlari mustahkam tarbiya sifatida avlodlarga meros bo‘lib qolgan

Maqollar folkloristik nuqtayi nazaridan folklorshunos olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xalq og‘zaki ijodi bo‘lgan maqollar to‘planib, tasniflangan va kitob holida nashr qilingan. Maqollarning o‘rganilishi o‘zbek millatining boy tarixini ko‘rsatish bilan birga milliy madaniyatini ham o‘zida namoyon qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

- [1]. Mirzayev T. “O‘zbek xalq maqollari”. –Toshkent: 2003.
- [2]. O‘zbek xalq maqollari. –Toshkent: G‘. G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2009.
- [3]. O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq 2012
- [4]. Ўзбек халқ мақоллари. –Тошкент: F.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978.
- [5]. Ўзбек халқ мақоллари. II томли. –Тошкент: Ўзбекистон фан нашриёти, 1988
- [6]. Shomaqsudov Sh., Shoraxmedov Sh. Ma’nolar maxzani. -T.: 2001
- [7]. Баёнханова Ирода Фуркатовна Дискурсивно-прагматические характеристики статей, выражающих этикет общения (на примере корейского и узбекского языков) // ИЖССР. 2023. №1.
- [8]. Furkatovna, B. I., & Farxodovna, A. Z. (2023). Koreys va o'zbek tillarida hurmat ma'noni ifodalovchi maqollarning qiyosiy tahlili. *Innovation: The journal of Social Sciences and Researches*, 1(5).
- [9]. Bayonxanova, I. F. (2024, February). Koreys va o'zbek tillarida odob-axloqqa oid maqollarning bevosita ifodalanish xususiyatlari. In *Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit* (pp. 255-260).
- [10]. Bayanxanova I. F. Linguopragmatic features of proverbs in Uzbek, Korean and English // *Innovation: The journal of Social Sciences and Researches*. – 2023. – №. 1. – С. 18-21.